

KOVÁCS SÁNDOR

KÁRPÁTALJAI SZILÁNKOK TRIANON KAPCSÁN

Az első világháború borzalmai után az országgal együtt az északkeleti vármegyék is történelmet formáló sorsfordulókon mentek keresztül. Sőt, ez a térség vált igazán áldozattá. Még belegondolni is hátborzongató, hogy mit kellett az itt élő magyarságnak átélnie. A hírekből nagyon jól ismert, hogy a jelenleg Ukrajna fennhatósága alatt lévő Kárpátalján milyen hadjárat folyik a magyarság ellen. A nemzeti kisebbségek, s így a magyarság beolvasztására soha nem látott intenzívítasú rendeletek, törvények születnek. Azt szeretnék elérni, hogy a kárpátaljai magyarság máról holnapra felejtsen el anyanyelvét és váljon ukránná.

A most 92 éves édesanyám 1928-ban a cseh uralom alatt, a Tisza partján egy színmagyar faluban, Eszenyben látta meg a napvilágot. Szüleit, akiknek valamenyny felmenő őse magyar nemzetiségű magyar állampolgár volt, a trianoni paktum után – hasonlóan a többi sorstársukhoz – cseh állampolgárokká nyilvánították. Így édesanyámat is cseh állampolgárnak anyakönyvezték. Az akkori hatalom elvárásai szerint neki nagyon gyorsan el kellett volna felejtenie az anyanyelvét, és megtanulni csehül. Aztán az I. bécsi döntés után az anyaországhoz történt visszatéréssel édesanyám magyar állampolgár lett, el kellett volna felejtenie csehül, és áttérni a magyar nyelvre. A háború után viszont Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, így megkérdése nélkül édesanyám szovjet állampolgárrá vált. Bár közigazgatásilag Eszeny az Ukrán SZSZK-hoz sorolták, abban az időben mindenki oroszul beszélt, ugyanis hivatalosan ez volt a „szovjet népek nagy családjának” érintkezési nyelve. A helyi nyelveket – így az ukránt is (a nemzetiségi iskolákban nem tanították, Kijevben is csak kevesen beszéltek ukránul) – lenézettként, másod- vagy sokadrangú nyelvként kezelték. Tehát édesanyámnak el kellett volna felejtenie a magyart, a csehet és megtanulni oroszul. Igen ám, de 1991-ben a nagy vörös birodalom recsegve-ropogva darabjaira hullott, és ez a kis falu egy új független állam, Ukrajna kebelein belül találta magát. Édesanyámnak egy újabb állampolgárság hullott az ölébe. Megkérdése nélkül! Az új hatalom kezdetben toleráns volt a nemzetiségekkel, de később nyelvi háborút hirdetett a másság ellen, ami aztán nem akármilyen konfliktusokat és fegyveres összeütközéseket váltott ki. Vagyis manapság édesanyámnak el kellene felejtenie a magyart, a csehet, az oroszot, és nagyon gyorsan megtanulni ukránul.

Remélem, a Kedves Olvasó tudott követni!

Ja, és még valami! Édesanyám a magyaron kívül más nyelvet nem beszél és soha nem is beszélt. Mindezek után is megmaradt magyarnak.

A fentiekből látható, hogy a régió sorsfordulóinak krónikája nem hétköznapi. A Nagy Háború végén, 1918. november 6-án Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa, amelynek programja kimondta a Magyarországhoz való tartozás megkérdőjelezhetetlenségét. November 12-én a Ruszinok Amerikai Néptanácsa Scrantonban az ősi kárpátaljai földön élők bevonása nélkül a Csehszlovákiához való csatlakozásról döntött. Álláspontjukat az Eperjesen, a kárpátaljai ruszinság képviselője nélkül létrejött Ruszin Nemzeti Tanács is magáévá tette. 1919. január 12-én az olasz-cseh légiós csapatok Amadeo Ciaffi olasz ezredes parancsnoksága alatt megszállták Ungvárt, és megkezdték az egész térség elfoglalását. 1919. január 21-én Huszton a kárpátaljai ruszinok másik csoportjának gyűlése az egységes ukrán államhoz való tartozásról fogadott el határozatot. Ennek ellenére az amerikai irányzat keresztülvitte akaratát.

Hiába ült össze 1919. március 12-én, Munkácson a ruszka krajnai nemzetgyűlés, április 14-én Edmond Hennoque francia tábornok Ungváron kijelentette, hogy a város Csehszlovákiához tartozik. (*Hol van még a saint-germaini diktátum?!*) Április 28-án a cseh légionáriusok (*a monarchia hadseregéből dezertált cseh nemzetiségű katonákból alakult haderő*) Nagydobronynál egyesülve a délkelet felől előre nyomuló román megszálló erőkkel vállvetve foglalták el Munkácsot. A térségben a közigazgatást a csehek vették át.

Ezek után, 1919. május 8-án az eperjesi, huszti és az ungvári ruszin tanácsok Ungváron hozták létre a Központi Orosz Nemzeti Tanácsot, amely kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást. Szeptember 10-én a saint-germaini paktum az északkeleti vármegyék részeit Csehszlovákiának ítélte. 1919. november 18-án Ungváron kihirdették a Generalny Štatút-ot, azaz az Alapvető Szervezeti Szabályzatot (Általános Alapokmányt), amely ugyan nem volt törvényileg elfogadva, de rendelkezett Magyarország hat északkeleti vármegyéjének elszakított részeiből (*Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék részei, valamint Szabolcs vármegye 3 községe, Szatmár vármegyének pedig 1 községe*) összegyűrt, Podkarpatská Rus (*Rusínsko, Podkarpatszka Rusz, Ruszinszko*) névvel illetett új tartomány berendezkedéséről. Podkarpatszka Rusz (*magyarul így terjedt el*) székhelye Ungvár lett. A trianoni békediktátum (1920. június 4.) szentesítette a saint-germaini döntést. Ezzel a semmiből létrehozott csehszlovák állam ölébe égi mannaként egy olyan térség pottyant, amely lakóinak nagy része

azt megelőzően a csehekről talán még hírből sem hallott. Az új határok nem csak a vármegyéket szakították szét, hanem a településeket is. A Tisza vonalán meghúzott határok kettévágták Tiszalonkát, Nagybocksót, Técsőt, majd a szovjet berendezkedés után nem is a folyó mentén osztották meg Kisszelmencet. Trianonnal kezdődött meg a ma Kárpátaljaként közismert közigazgatási egység vesszőfutása. A békediktátummal beígért autonómiát a régió csupán 1938 őszén, Csehszlovákia felbomlása előtt nem sokkal kapta meg.

Még jóval a hivatalos döntések előtt, 1919. március 7-én T. G. Masaryk köztársasági elnök születésnapja alkalmából cseh katonai díszszázad és katonai zenekar ünnepi hangulatban vonult az ungvári Széchenyi térre. A cseh-szlovák himnusz alatt valaki magyarul gúnyos megjegyzéseket tett Masarykra (állítólag *nevének magyar értelmezésére utalva*). A cseh légionáriusok között volt, aki ezt megértette, és a légiósok példát akartak statuálni. Kiszúrtak a tömegből egy embert, őt gyanúsítva a tettel. Az áldozat Posch Alajos (*Alois Poschként 1884-ben született a Vas megyei Németgyíróton, ma Deutsch Gerisdorf Ausztriában*) volt, aki 1910 óta újságíróként dolgozott Ungváron. A légionáriusok ütni-verní kezdték, majd bajonettel összeszurkálták. Testén katonai szuronyoktól származó 28 halálos szúrást és számtalan zúzódást találtak. Később kiderült, a gúnyolódo nem az újságíró volt, hanem a közelében egy testi fogyatékos. Az újságíró sérüléseibe belehalt. A város felháborodott az eseményen, a közismert személyiség temetése csendes tiltakozó tüntetéssé vált. Posch Alajos sírja a Kálvárián lévő temetőben található. Az ungváriak őt tartják Trianon első áldozatának.

Az új hatalom hozzálátott a vidék elmagyartalanításához. Átnevezték a településeket, igyekeztek háttérbe szorítani a magyar nyelvet, üldöztek mindent, ami magyar. Vandál módon rontottak neki a magyar emlékeknek, mint első számú közellenségnek. Lerombolták a munkácsi ezredéves emlékművet, levették a Vereckei-szoros emléktábláját, ledöntötték a közadakozásból épült dolhai Turul-emlékoszlopot, megrongálták a Vereckei-hágó határkő-emlékművét.

Ezt soha sem fogom megérteni. Mit vétett egy művészileg megformált kő, egy márvány? Hogyan egyeztethető össze azok lerombolása egy magát kultúrnemzetnek tartó nép magatartásával? Szentpéterváron a nagy októberinek nevezett forradalom idején a cároknál nagyobb ellenség nem volt, de a cárok szobrai sértetlenül a helyükön maradtak. A szovjetrendszer idején büszkén mutogattam én is idegenvezetőként, és nem csak én, az egész város, sőt az egész ország ismerte, tisztelte, felnézett rájuk. Senkinek sem jutott eszébe azokat eltávolítani. És a cseh az orosznál műveltebb nemzetnek tartotta magát.

Ha azt mondja nekem valaki, hogy féltek a szobrok küldetésétől, azt felelem, az oroszoknak a cárok visszatérésétől legalább olyan félelmük lehetett. Szerényen kérdezem, lehet, hogy az orosz emberek jobban értékelték a művészetet?

A kissebségi lét 20 évi cseh uralom után szűnt meg. 1938 novemberében az I. bécsi döntés értelmében Kárpátalja délnyugati sávja visszatért az anyaországhoz. 1939. március 14-én hajnalban pedig a magyar honvédség megkezdte a csonka Kárpátalja birtokba vételét. Elsőként a munkácsi lovasdandár a Latorca völgyében Verecke felé nyomult előre, majd pár nap múlva Kárpátalja teljes területe újra egyesült az anyaországgal.

A felszabadulás örömeiben több új magyar vonatkozású szobrot, emlékművet emeltek. 1939-től kezdve a vidék több mint 60 településén Országzászlós emlékművet emeltek. 1940. március 14-én Ungváron a katonai laktanyák mellett a Kárpátalja visszaszerzéséért folytatott harcban elesett magyar honvédeknek, augusztus 6-án pedig Radváncon a harcba indulás emlékére emeltek emlékművet. Ugyancsak Ungváron 1942. december 13-án a hősi halált halt Horthy Istvánról elnevezett folyóparton nagyméretű emléktáblát avattak.

Sajnos a visszarendeződés, a kis magyar világ nem lett hosszú életű. A nehéz háborús éveket egy újabb, még a trianoninál is nagyobb sorscsapás követte. 1944 októberében-novemberében Kárpátalját a szovjet csapatok szállták meg. A Sztálin számára oly fontos, Kárpát-medencei stratégiai hídfőállás zavartalan megkaparintása érdekében internálták a dolgok alakulásába érdemben beleszólni képes magyar és német férfilakosságot.

Ezt követően Munkácson zajlottak Kárpátalja – vagy ahogyan akkor világgá kürtölték, Kárpátontúli Ukrajna mint önálló állam (!) – sorsát eldöntő események. 1944. november 19-én annak ellenére, hogy a vidéknek volt kommunista pártszerve, a városban attól elkülönülve megalakult a Moszkvához lojális újabb pártszervezet – Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja. Alakuló konferenciájukon kinyilvánították, hogy „...a pártkonferencia az egész nép akarátát és nemzeti törekvését kifejezve követeli a történelmi igazságtalanság megszüntetését és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülését.” A népakaratot a valamivel több mint 3000 kommunista, azaz a lakosság kevesebb mint 0.5 %-a nevében nyilvánították ki. Az újraegyesülés megfogalmazás szintén elgondolkodtató, mivel a honfoglalástól, tehát a 9. század végétől a mai Kárpátalja térsége folyamatosan a magyar Nagyfejedelemség majd a Magyar Királyság szerves alkotórésze volt, és soha nem tartozott a szláv őshazának tekintett Kijevi Ruszhoz. A honfoglaláskor pedig, de még a királyság létrejöttékor sem létezett a Szovjetunió vagy Ukrajna.

Egyébként a mai Kárpátalja területén a végbement politikai és történelmi változások a Guinness-könyvbe illenek. Lássuk, milyen államformák és hatalmi felépítések érintették a mai Kárpátalja területét vagy annak részeit. Összeállításunkat Dr. Botlik József PhD, történész lektorálta.

1.	Magyar Nagyfejedelemség	895 – 1000. dec. 31.
2.	Magyar Királyság	1001. jan. 1. – 1918. nov. 15.
3.	Erdélyi Fejedelemség	1570 – 1711.
4.	Ausztria-Magyarország – Magyar Királyság	1867. jún. 8. – 1918. okt. 31.
5.	Kőrösmezői Hucul Köztársaság	1918. nov. 8. – 1919. márc. 21.
6.	Magyar Népköztársaság	1918. nov. 16. – 1919. márc. 20.
7.	Magyar Népköztársaság – Ruszka Krajna Kormányzóság (autonóm terület)	1918. dec. 25. – 1919. márc. 20.
8.	Magyar Tanácsköztársaság – Ruszin Népbiztosság	1919. márc. 21. – 1919. ápr. 29.
9.	Csehszlovák katonai megszállás	1919. jan. 12. – 1920. jún. 4.
10.	Román katonai megszállás (<i>legtovább Kőrösmező és környéke</i>)	1919. ápr. 10. – 1920. aug. 30.
11.	Csehszlovák Köztársaság – Podkarpatská Rus / Rusínsko (csak hivatalosan tartomány)	1920. jún. 4. – 1938. okt. 10.
12.	Cseh-Szlovákia – Podkarpatská Rus (autonóm tartomány)	1938. okt. 11. – 1938. okt. 26.
13.	Cseh-Szlovák Köztársaság – Kárpáti Ukrajna (autonóm országrész)	1938. okt. 26. – 1939. márc. 14.
14.	Magyar Királyság	1938. nov. 10. – 1944. márc. 20.
15.	Kárpáti Ukrajna (független állam)	1939. márc. 15 – 16.
16.	Német Birodalom által katonailag megszállt terület	1944. márc. 21.–1944. okt. 23.
17.	Kárpátalja szovjet katonai elfoglalása	1944. szept. 27. – 1944. nov. 26.
18.	Kísérlet a csehszlovák polgári közigazgatás visszaállítására (Huszt székhellyel, élén František Němec csehszlovák kormánybiztossal)	1944. okt. 24. – 1945. jan. 12., 15.?
19.	Zakarpatszka/Kárpátontúli Ukrajna (szovjet tagköztársaság, hatályban a Szovjetunió törvényei)	1944. nov. 27. – 1946. jan. 24.
20.	Szovjetunió – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (terület/oblaszty, megye)	1946. jan. 25. – 1991. aug. 22.
21.	Ukrajna	1991. aug. 23-tól napjainkig.

1944. november 26-án a munkácsi Attila (*korábban Scala, a szovjet korszakban Peremoha, ma újra Scala*) filmszínház adott otthont Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai első kongresszusának (*ami egyben az utolsó is volt*). Létjogosultságát megkérdőjelezi az a tény, hogy a kongresszus 663 küldöttét senki sem választotta meg, t. i. választásokat nem tartottak. A küldöttek közül 233 kommunista volt. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy többen azt sem tudták, milyen gyűlésre válogatták ki és hívták össze őket. Az ülést a szovjet hadsereg és az NKVD (Народный Комиссариат Внутренних Дел = *Belügyi Népbiztosság*) felügyelete alatt tartották, pedig akkor ez egy „önálló állam” volt. A kongresszus elfogadta a *Kiáltvány Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai Első Kongresszusa Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítéséről* elnevezésű dokumentumot. A magyarellenes kirohanásoktól sem mentes kiáltvány kihirdette a kongresszus határozatát: Kárpátalja kilép Csehszlovákia kötelékéből és „újraegyesül” Szovjet-Ukrajnával. A szovjetizálás jogszerűségének látszata érdekében a munkácsi kiáltványt sokszorosítva aláírták a vidék lakosságával. A támogatói aláírásgyűjtés azonban tömeges megfélemlítéssel járt. A munkahelyeken és tanintézményekben nyomás gyakorlásával, az egyszerű embereket pedig, főleg a szláv nyelvet nem beszélő magyar ajkúakat megfélemlítéssel. Azt hitték el velük, hogy az élelmiszerigényüket illetve a „málenkij robotra” elhurcolt férfiak szabadon bocsátását kérelmezik.

A kongresszuson alakult meg és ragadta magához a végrehajtó hatalmat a Narodna Rada (*Néptanács*). 1944. december 3-án Munkácson fogadták el azt a dekrétumot, amely kimondja a csehszlovák hatalommal való mindennemű kapcsolat megszakítását. December 5-én pedig kimondta a magyar és csehszlovák állami vagyon elkobzását. A Néptanács december 9-ig Munkácson székelt, majd Ungvárra költözött.

A szovjet vezetők még a korábbi cseh hatalomnál is erőszakosabban igyekeztek eltüntetni a magyar emlékeket, elszlávosítani a régiót. Eltávolították az Országzászlós és az első világháborús hősi emlékműveket, Ungváron a kaszárnyák melletti hősi emlékművet, a radvánci emlékművet, a tiszaujlaki kuruc obeliszket, a nagyszőlősi Perényi-szobrot, a vereckei határkő-emlékművet.

Ekkor döntötték le Ungvár első köztéri szobrát is. 1909-ben a gimnázium előkertjében avatták fel Dayka Gábor mellszobrát. A nagy műveltségű költő görög, latin, német, francia, olasz, angol nyelveken is beszélt. Életének 27 éve alatt írt közel félszáz versével irodalmunk nagyjai között tartjuk számon.

A lőcsei főgimnáziumból 1795-ben pályázat útján került Ungvárra, a retorika tanárának. 1796-ban tüdőbajban itt halt meg, és a Kálvária-temetőben temették el. A carrarai fehér márványból készült mellszobor Szamovolszky Ödön, nagybereznai (Ung vármegye) születésű szobrászművész alkotása.

Sajnos a második világháború után a magyarsággal szemben ellenségesen viseltető szovjet pártfunkcionáriusok szemét szúrta a szobor. Vandál módon ledöntötték és elásták. Később kiásták és a vármúzeumban rejtették el. Az eltávolításkor a szobor arcrésze és karja megsérült. A talapzatra 1946-ban Lenin gipsz mellszobrát, majd 1959-ben egy sorozatgyártású bronz mellszobrát állították.

Az ungvári magyar szellemi élet képviselői azonban nem felejtették el Dayka emlékét. 1991-ben mozgalom indult a szobor visszaállításának ügyében. A visszaállítást az épületet birtokló egyetem vezetése sokáig akadályozta. Végül is az igyekezetet siker koronázta, Finta Sándor budapesti restaurátor 1991-ben helyreállította a szobrot, és 1994. április 16-án újra felavatták. Öröndetes tehát, hogy ma az eredeti helyén ismét találkozhatunk Dayka Gábor szobrával.

Egyetlen példát ragadtam ki. Persze sorolhatnám a meggyalázott emlékműveket és a trianoni sorscsapásokat. A veszteségek, gyalázatok, megpróbáltatások kiheveréséhez azonban adjon erőt a Dayka-szobor, a munkácsi millenniumi emlékmű, a vereckei két emlékmű, a Tisza-parti Turul-emlékmű, a nagyszőlősi Perényi-szobor, a dolhai Turul-oszlop, a nagydobronyi, az eszenyi, a viski, a técsői hősi emlékművek örömteli sorsfordulója. Lehetőség, hogy ez picinyke, csupán morzsányi, de reménysugár.